

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.37406/2521-6449/2025-2-20>

УДК 94(477):329(477.82):321.64«19»

Каденюк О. С.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: akadenyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2173-6055*

УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВОЛИНИ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Анотація

У статті досліджуються історичні аспекти розвитку й становлення суспільно-політичних і громадських організацій Волині, яка після завершення Першої світової війни перебувала під владою двох тоталітарних держав – Радянського Союзу й Речі Посполитої. Політика урядів цих держав призвела до розгортання на Волині національного руху. Основні політичні й інтелектуальні українські сили були зосереджені в імміграції на Волині й Галичині та в західноєвропейських країнах. Їх основу становив загартований у боях за УНР військовий елемент, вояки і старшини Української Армії. Саме на територіях, захоплених Польщею, почали утворюватися українські громадсько-культурні й політичні центри, які мали зв'язок із Радянською Україною й шукали оптимальні шляхи розв'язання національних проблем. На 20–30 роки XX ст. припадає інтенсивний розвиток ідеології українського націоналізму. Поряд зі старою наддніпрянською інтелігенцією в імміграції зароджується нова генерація – молодь, яка орієнтувалася на ідею самостійності України. Розглянута роль української імміграції у створенні українських громадсько-культурних і політичних центрів, які шукали оптимальні шляхи розв'язання національних проблем.

Досліджено, що на території Волині, яка була в складі Радянської України, український національний рух не мав змоги проявитися у властивих для нього організаційних формах і застосовувати таку саму тактику, що й на західноволинських землях. Але він реалізовувався передусім у національно-культурному житті у 20-х – на початку 30-х рр. Це насамперед була діяльність Української Автокефальної Православної Церкви, яка своїми масовими виданнями й організованістю впливала на значну частину українства з позицій національно-державної та церковної суверенності.

Ці факти дають підстави стверджувати, що ідеї національної незалежності були явищем всеукраїнським. На прикладі Волинських земель прослідковано, що за всієї різниці соціального й політичного ладу, який панував як на західних, так і на східних територіях Волині, незважаючи на різні обставини, створені політичними режимами, процес формування національної ідеї являв собою органічну єдність на всіх українських землях.

Ключові слова: Волинь, національний рух, громадські організації, суспільно-політичні організації, еміграція, політичний режим.

Вступ. Рівень національної свідомості й національно-організаційне життя волинян у період, що передував Першій світовій війні, не відзначалися особливим піднесенням. На це вплинули історичні чинники. Як відомо, галичани проживали під владою конституційної Австро-Угорської імперії й набули певного досвіду політичної й економічної самоорганізації. Українці, які проживали в межах абсолютистської царської Росії, такого досвіду не мали. До Першої світової війни національний рух на Волині, Поліссі, Холмщині, Підляшші не набрав жодних організаційних форм. За рівнем суспільно-політичної активності й національної свідомості населення краю стояло значно нижче, ніж галичани. І лише в часи української революції й перші повоєнні роки, коли на Волинь емігрувало

багато політичних діячів, представників української інтелігенції з Наддніпрянщини, національний рух до певної міри поживався. Політичне безправ'я, соціальний і національний гніт зумовили зростання на Волинських землях революційного й національно-визвольного рухів серед різних верств населення.

В основу дослідження покладено аналіз наукових напрацювань та архівних джерел з питань етнонаціональних взаємовідносин, національної політики урядів Польщі й Радянського Союзу щодо етнічного населення Волині у міжвоєнний період. У сучасній історичній науці цій проблемі приділено достатньо уваги в працях М. Кучерепа [13], В. Рожка [20], О. Солов'я [24], І. Завадської [6], Р. Давидюка [3], С. Качараби [11], Я. Цецика, [27] М. Філіповича [32], Ю. Крамара [15] та інших.

Однак національно-культурні процеси й етнонаціональні особливості регіону, в основі яких була політичний і релігійний складники, потребують подальшого дослідження.

Метою статті є визначення місця й ролі суспільно-політичних і громадських організацій Волині у 20–30-х роках ХХ ст. у розповсюдженні ідей української державності та формуванні етнонаціональних відносин на Волині в умовах правління тоталітарних режимів.

Виклад основного матеріалу. Однією з причин того, що Волинські землі стали середовищем, у якому активного розвитку набув національний рух у міжвоєнний період, було те, що на Волині й Поліссі після поразки революції оселилися українські політики УНР, які змушені були емігрувати з України, а також військовики армії УНР. Цих людей єднала з місцевим населенням одна православна віра. У католицькій Галичині співпраця православних іммігрантів з-над Дніпра з місцевим населенням не мала такого сприятливого ґрунту.

Колишні воїни УНР в імміграції постійно вважали себе вірними присязі, даної законному уряду України Народної Республіки, і цю ідею несли в найширші народні маси. Якщо врахувати те, що в лавах української армії в період визвольних змагань опинився найсвідоміший патріотичний елемент України й при відступі армії з України ці люди тисячами лишалися з наказу Головного Отамана для партизанської боротьби, вплив їх на зростання національної свідомості волинян був вирішальний.

На противагу партійній міжусобиці, яка розгорілася в міжвоєнний період між українськими політичними партіями, більшість тих, хто воював в армії С. Петлюри, пропагувала ідею консолідації всіх творчих сил цілої нації на базі республіканської концепції УНР як законного державного центру України. Вони ґартували й виховували молодих людей у дусі всенародної боротьби, їхній культ Народної Республіки перетворився в умовах окупації українських земель на нову політично-військову ідеологію, яка досить швидко опанувала настроями місцевого населення.

Колишні генерали, полковники, сотники, чотові та рядові вояки, як і колишні міністри, директори департаментів і різні державні службовці, утративши свою державу, пішли в гущу народних мас. Вони стали єпископами, священиками, приватними вчителями, редакторами, хліборобами, лісорубами, купцями тощо, продовжуючи вести велику просвітню й революційну роботу. Це були фанатики національної ідеї, що свою вірність і згуртованість засвідчили в роки боротьби за українську державу на багатьох фронтах, а після війни далі служили тій же ідеї як передова еліта нації [1].

На 20–30-і рр. ХХ ст. припадає інтенсивний розвиток ідеології українського націоналізму. Провідну роль тут відіграла постать Дмитра Донцова. Його концепція серед значної частини населення Волині, особливо серед молоді, будила національний дух, уселяла оптимізм, виховувала нове покоління борців. Вона не була позбавлена логіки, оскільки в час загального занепаду, ігнорування української проблеми широким світовим загалом давала відчуття піднесення й віри в українську національну ідею [29].

Не лише теорії та ідеї Д. Донцова проникали на Волинь і мали вплив на піднесення національної свідомості населення, а й досить часті приїзди його самого в Ковель та інші міста й зустрічі з відомими українськими громадсько-політичними діячами, котрі перебували в імміграції, зокрема родинні й ідейні зв'язки з послом до польського сейму від Волині Самійлом Підгірським [20]. Як наслідок, поряд зі старою наддніпрянською інтелігенцією в імміграції зароджується нова генерація – молодь, яка орієнтувалася на ідею самостійності України. Після створення ОУН національні ідеї особливо швидко набули поширення в студентському середовищі. Незважаючи на те що провід ОУН перебував за кордоном, а в краю діяла Крайова Екзекутива, початок 30-х рр. характеризується здійсненням низки терористичних акцій проти польської адміністрації. Ця боротьба захоплювала широкі кола спочатку студентської та середньошкільної, а згодом і робітничої й селянської молоді.

Після репресій 1930–1931 рр., проведених польським урядом, було зруйновано осередки ОУН. У зв'язку з цим на зустрічі керівників ОУН у 1932 р. на Конгресі в Празі було заявлено про необхідність продовження роботи на Волині [22].

Основний тягар організаційної та ідеологічної роботи взяла на себе студентська гімназійна молодь. Учителями й наставниками в нових умовах були все ті ж українські діячі в імміграції. Як згадував вихованець Кременецької православної української семінарії Олег Штуль, українського націоналізму молодь учив політпросвітник (іммігрант) Роман Божеський [7]. Молодь отримувала ідейне заґартування, училася мислити, якими шляхами здобувати самостійність України. Кількість членів ОУН, особливо серед молоді, швидко зростала. Якщо в 1932 р. поліція на Волині зареєструвала 16 проявів діяльності ОУН, то в 1933 р. їх було вже 100. Восени 1933 р. відбувся судовий процес над гімназистами і студентами Волині, яких звинувачували в читанні й розповсюдженні націоналістичної літератури. Було засуджено 20 хлопців та 11 дівчат [12].

Імена студентів, які були зв'язані з націоналістичними організаціями, часто згадуються у зведеннях польської поліції, особливо стосовно поширення нелегальної літератури, вивішування національних прапорів, святкування національних свят, виступів проти влади тощо. Після перепису студентів у 1934 році стало відомо, що понад 50% студентів-волинців були членами або симпатизували ОУН та УНДП [8].

Політичне безправ'я, жорстокий соціальний і національний гніт зумовили зростання на Волинських землях національно-визвольного руху. Націоналістична ідеологія все більше проникала в середовище волинців.

Незважаючи на переслідування й репресії польських властей, Волинь усе більше втягувалася в русло загальнонаціональної боротьби за незалежність. Волинський воєвода Генрик Юзевський, шукаючи компромісу з українцями, одночасно вів непримиренну боротьбу з українським націоналізмом, оскільки, на думку воєводи, націоналізм, як і комунізм, принесені на Волинь із сусідньої Галичини, то між Волинню й Галичиною був зміцнений так званий «сокальський кордон», через який заборонялося перевозити українську пресу, літературу [13].

Однак ні репресії, ні кордони не могли зупинити все більшого національно-визвольного руху. Як свідчать факти, цей рух підтримували, а часто й організовували іммігранти. Показовою в цьому аспекті є постать українського громадського й політичного діяча, журналіста, редактора Гриця Гладкого. Родом із Галичини, у роки війни воював на фронті, згодом потрапив у російський полон. Перебував у Сибіру, на Уралі. З початком революції 1917 р. повернувся в Україну, служив у формуваннях Січових Стрільців, армії УНР у чині сотника, обіймав посаду начальника культурно-освітнього відділу в 6-й стрілецькій українській дивізії. Культурно-освітню діяльність продовжував і після війни в таборі інтернованих вояків УНР у Капіші (Польща).

Активна політично-громадська діяльність Г. Гладкого розпочалася в імміграції на Волині з 1922 р. З нагоди перших виборів до польського сейму в 1922 р. він виїхав до Луцька, де, будучи одним із найближчих співробітників посла С. Підгірського, а згодом секретарем польського секретаріату Української парламентської репрезентації на Волині, присвятив себе інтенсивній національно-суспільній організаційній праці. Будучи активним просвітницьким діячем, брав участь у розбудові «Просвіти» на Волині, був причетний до заснування українського кооперативного банку в Луцьку. У 1925 р. Г. Гладкий був одним із засновників українського друкованого видання «Українська Громада», що виходила в Луцьку протягом 1926–1929 рр. Неабияку актуальність і важливість мали його статті-коментарі про тогочасне українське політичне та громадське життя на Волині.

У 1928 р. Г. Гладкий став активним членом Українського національно-демократичного об'єднання. У цьому ж році після шести років політично-громадської праці на Волині переїхав до Львова, де поєднував суспільно-політичну, громадську, журналістську й редакторську діяльність. Перебуваючи в Галичині, підтримував тісні зв'язки з впливовими громадсько-політичними діячами Волині, з якими він довгий час співпрацював.

З ідеологічних публікацій Г. Гладкого привертають увагу ті, у яких на першому плані – збереження самобутності українського народу, досягнення віковичної мрії українців – української державності. Зокрема, це теоретична стаття про історичні події кінця січня 1918 р. і 1919 р. – «Пам'ятні дні» [2].

Українське населення Волині за період поділу її у 20–30-х рр. зазнавало сильного ідеологічного впливу польського та радянського режимів, спрямованого на знищення національної свідомості. Уряди двох держав, у сфері політичних впливів яких знаходилися волинські землі, розробляли спеціальні заходи, метою яких була асиміляція українського народу. Теорія зближення націй, злиття їх у нову історичну спільність людей – радянський народ, було прихованою метою в національній політиці зросійщення етнічних українців. Подібну політику ополячення й окатоличення здійснювало й польське політичне керівництво. Таким чином, населення Волині в міжвоєнне двадцятиліття піддавалося насильницькій етнічній асиміляції. Однак українська мова й український етнос були набагато стійкішими, ніж уявляли собі теоретики злиття націй і колонізації. Через історичні обставини волинці виробили сильне почуття національної самосвідомості, зберегли національну мову, православну віру й національну церкву. Ідея національної церкви, яка була реалізована на Волині в період між двома світовими війнами, стала етноконфесійним ядром етнічної духовності народу, необхідною умовою національного та державного відродження України. На сторожі національних інтересів у міжвоєнний період стояли активні діячі національно-визвольного руху, які знаходилися в імміграції на Західній Волині. Вони продовжували боротьбу як у сфері політичної діяльності, так і у сфері культурно-національного життя. Вироблений віками інстинкт самозбереження при постійній загрозі іноземного поневолення, спосіб суспільної поведінки, що відображається в народних звичаях, віруваннях, у ставленні одне до одного, до праці, до мови, були тим захисним механізмом, який рятував волинців від асиміляції. Іммігранти на західноволинських землях залишалися генераторами ідеї національної цілісності й носієм національної пам'яті. Саме усвідомлення, знання та збереження мови забезпечувало надійний захист від змін у національній свідомості. Історичний досвід підтверджує, що, коли народ зберіг мову, він обов'язково відновить і свою державність, бо ці дві категорії нерозривно пов'язані між собою.

Проблеми рідної мови й культури стояли в центрі діяльності Товариства «Просвіта» й інших культурно-просвітніх закладів, порушувалися на рівні польського сейму та сенату українськими послами й сенаторами, виношувалися та популяризувалися окремими громадськими діячами. Одним із таких українських громадських діячів був Модест Левицький, лікар, письменник і публіцист, учасник національно-визвольної боротьби та член уряду УНР. перебуваючи в імміграції на Волині, працюючи в Луцьку, вдало поєднував два професійні обов'язки – лікаря й публіциста. Його публікації, з-поміж яких чільне місце належало проблемам рідної мови та письменству, були широко відомі серед широкого загалу української інтелігенції. Головними мотивами його праць було збереження

й об'єднання духовного потенціалу нації, щоб українська письменницька мова була одна для цілої України [23]. Таких сподвижників на Волині було чимало. На східних Волинських землях це яскраво проявилось в період національно-культурного відродження 20-х рр., який увійшов в історію як українізація.

Українська імміграція на Волині в міжвоєнний період була виразником ідей національної незалежності. Її найбільш яскраві представники в умовах панування тоталітарних режимів усіма доступними засобами продовжували боротьбу. Радянська й польська влада шляхом терору та репресій намагалася призупинити, а то й знищити національно-культурний процес українства, обмежити його політичні права і свободи. У долях іммігрантів відбитий трагізм епохи. Вони жили в складний і бурхливий історичний час, який увібрав героїзм і драматизм доби революційного перевороту. Це був час творення власної держави й боротьби за неї. Значна частина представників української імміграції на Волині була учасниками і творцями нової історії України, вони на собі відчували велич злетів і ганьбу падіння, перемогу й гіркоту поразки. Наслідком політичної діяльності для багатьох із них став статус іммігранта на своїй українській волинській землі, але вже під владою інших політичних режимів. Іммігранти завжди відчували на собі пильну увагу спецслужб. І дуже часто сам факт імміграції та політичне минуле ставали вироком для багатьох із них, особливо в Радянській Україні. Уже в кінці 20-х рр. у Бутирській в'язниці в Москві був таємно страчений повстанський отаман, організатор і керівник Другого Зимового походу армії УНР – Юрій Тютюнник. Органи ДПУ після переходу Тютюнником радянського кордону певний час використовували його для пропаганди комуністичних ідей і створення розвідувальної мережі на користь СРСР. Каяття за участь у боротьбі за українську державність, описане в мемуарах «З поляками проти України» й широко розтиражоване радянськими органами [26], участь у діяльності шпигунсько-диверсійного комітету «Центр», створеного радянськими спецслужбами, не врятували життя Ю. Тютюннику, якого ліквідували органи ДПУ [21].

К середині 30-х рр. жертвами масового терору в СРСР стало чимало членів КПЗУ й тих, хто з політичних мотивів іммігрував із Західної Волині в Радянську Україну. Серед них – відомий діяч КПЗУ Ольга Платонова [31], публіцист, політичний діяч Марко Луцкевич [25], учень Кременецької гімназії Андрій Жданович, який захотів учитися в УРСР, але був заарештований НКВС як ворог народу й розстріляний. У заслання на Далекому Сході відбував покарання поет, активний учасник створення в Житомирі общин Української Автокефальної Православної Церкви Микола Хомичевський, літературний псевдонім Борис Тен [18].

Активні громадсько-політичні діячі в імміграції на Західній Волині відчували на собі подвійні удари тоталітарних режимів, які встановили панування на українських землях. Багато іммігрантів опинилося на території Західної Волині через відступ армії УНР і тому в умовах воєнних дій не зуміли переправити свої сім'ї в імміграцію. У 1929 р. було заарештовано дружину Василя Біднова, відомого в той час професора, історика церкви. Любов Біднову, яка працювала вчителькою в Дніпропетровську разом із професором Дніпропетровського інституту народної освіти Петром Єфремовим і студентом Миколою Білим звинувачували у справі СВУ, за що вона була засудженою загинула в заслання. Така ж трагедія трапилася із сім'єю повстанського отамана, члена Центральної Ради, полковника армії УНР, в імміграції – педагога, кооператора й банкіра Володимира Мачушенка. За голову В. Мачушенка більшовики обіцяли винагороду в 10 тисяч золотих рублів, розстріляли його дружину – Ірину. Дітей нелегальним шляхом вдалося переправити до Польщі. Помер В. Мачушенко в імміграції в Рівному в 1937 р. [23].

Був убитий невідомими в Городку під Рівним у червні 1926 р. генерал УНР в імміграції В. Оскілко [21]. Утиски й переслідування польських властей призвели до передчасної смерті на 51-му році життя генерал-хорунжого армії УНР, іммігранта Олекси Дмитровича Алмазова [4].

Початок Другої світової війни, вступ 17 вересня 1939 р. радянських військ на територію Західної України й приєднання її до складу УРСР зробили неможливим для більшості активних діячів національно-визвольного руху в імміграції подальше перебування на території Західної Волині. Розуміючи неминучість розправи нових органів влади за політичну діяльність у роки Української національно-демократичної революції й у міжвоєнний період, значна частина української імміграції змушена залишити Волинь і шукати притулку в імміграції в європейських країнах. Цей період насичений особливим драматизмом для долі іммігрантів. У Європі все масштабніше розгорялася нова світова війна, тому знайти політичний притулок у цих умовах було важко. Радянський режим після вересня 1939 р. розпочав радянізацію приєднаних територій. Одним із напрямів цього процесу була боротьба з політичними противниками. Так як значна частина іммігрантів не залишала національно-політичної діяльності в міжвоєнні роки, то вони першими ставали жертвами репресій. Восени 1939 р. за доносом був заарештований колишній організатор повстанського руху на Поділлі, партизанський отаман Ананій Волинець. Він із 1920 р. перебував в імміграції на Західній Волині [23].

Тарас Бульба-Боровець, який у 30-х рр. тісно співпрацював з А. Волинцем, писав: «Взимку 1940–1941 років наші лави понесли дуже болючу втрату. У Вінниці на судовій показусі більшовики з великою помпою засудили на «вищу міру покарання», тобто до розстрілу, колишнього повстанського отамана Гайсинського повіту в 1918–1920 роках – полковника Волинця. Це був військовий фахівець великого масштабу, організатор повстанських об'єднань і мобілізатор постачання повстанських військ». Суд, що проходив у м. Вінниці 2 лютого 1941 р., засудив А. Волинця до смертної кари [1].

У вересні 1939 р. був заарештований і засланий в Узбекистан губернський комісар Поділля за часів Директорії УНР, іммігрант на Волині, адвокат і громадський діяч Григорій Степура. У 1944 р. він помер у заслання [19]. Така сама доля судилася громадсько-політичній діячці з Волині, сенаторки до польського сенату в 1922–1928 рр. Олені Левчанівській, яка померла на заслання в Казахстані в 1943 р. [5].

Подібну долю мала й сім'я політичного діяча, сенатора польського сейму від Волині, публіциста Михайла Черкаського. Сам М. Черкаський помер у розквіті сил у 1929 р. від зараження крові. Наприкінці 1939 р. дочку М. Черкаського Наталію заарештували в Кременці органи НКВС і засудили на п'ять років ув'язнення. За два місяці до початку війни 1941 р. його дружину Марію Черкаську з внучкою Ольгою було вивезено в Казахстан на поселення як небезпечних злочинців [17].

Після нападу Німеччини на СРСР органи НКВС почали масове винищення в'язнів, заарештованих з політичних мотивів, які перебували у в'язницях. Після допитів і катувань 22 червня 1941 р. розстріляний учений агроном, політик Сергій Бачинський. Заарештований у лютому 1940 р. за звинуваченням у тому, що «займав відповідальну посаду товариша міністра іноземних справ у контрреволюційному уряді Петлюри на Україні, вів активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху», і за те, що «продовжував вести боротьбу проти радянської влади знаходячись в імміграції» [16].

Захоплення українських земель новим окупантом, фашистською Німеччиною, принесло розгортання терору й геноциду проти українського населення. Волинь, яка не відзначалася активністю національно-політичного життя на початку XX століття, в 40-х рр. стає однією з найбільш активних земель України в боротьбі за відновлення української державності. Саме на території Волині на початку 40-х рр. з'являються перші відділи УПА, які переросли в Рух Опору, що набрав розмаху всенародного збройного повстання.

Трагедією Волині стало те, що на її території розгорілася боротьба між діючими арміями СРСР і Німеччини, радянськими партизанськими загонами й УПА, а також боротьба всередині націоналістичних сил унаслідок розколу їх на прихильників А. Мельника та С. Бандери. Жертвою в цій боротьбі стало населення Волині, яке опинилося у вирі цього протистояння, хоча й кожна з воюючих сторін несла чималі втрати. Колишні іммігранти, активні політичні й громадські діячі гинули від рук окупаційної німецької влади, служби безпеки бандерівського руху або каральних органів НКВС. Як радянська влада, так і нацистський режим Німеччини були уособленням тоталітаризму, який свій удар спрямовував проти політичних діячів краю, убачаючи в них небезпеку для свого панування на захоплених землях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, історичні українські землі – Наддніпрянська Україна, Галичина й Волинь – у міжвоєнний період, знаходячись у різних соціально-економічних і політичних умовах, взаємно впливали одна на одну. Єдиний український народ, незважаючи на ідеологічні та політичні перешкоди, відчував себе єдиним цілим. Національні ідеї розповсюджувалися на всі території України. Віра в можливість єдиної, соборної й незалежної української держави жила серед українців.

Національний рух XX ст., який від кінця 20-х до половини 40-х рр. став центральним фактором української визвольної боротьби, є класичним прикладом співдії, взаємодопомоги та взаємодоповнення між імміграцією й народом на рідних землях. Як відомо, жодна інша українська формація тридцятих не мала такого впливу на розвиток національної боротьби, як ОУН. Саме імміграційний елемент у 30-ті рр. XX ст. відіграв значну роль у формуванні й ідейно-програмному забезпеченні цієї організації.

На території Волині, що була в складі УРСР, український національний рух не мав змоги проявитися у власних для нього організаційних формах і застосовувати таку ж саму тактику, як на західноволинських землях під Польщею. Але він проявлявся передусім у національно-культурному житті у 20-х – на початку 30-х рр. Це передусім була діяльність Української Автокефальної Православної Церкви, яка своїми масовими виданнями та доброю організацією тримала значну частину українства на позиціях національно-державної й церковної суверенності. Православне духовенство підтримувало тісні контакти з церковними діячами Української Православної Церкви в імміграції на Західній Волині. Ці факти дають підстави твердити, що ідеї національної незалежності були явищем всеукраїнського змісту й значення. На прикладі Волинських земель можна прослідкувати, що при всій різниці соціального й політичного ладу, який панував як на Західній, так і на Східній територіях Волині, незважаючи на різні обставини, створені панівними політичними режимами, процес формування національної ідеї являв собою органічну єдність на всіх українських землях.

Список використаних джерел

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Львів : Поклик сумління, 1993. 166 с.
2. Галушко М. Гладкий Гриць Українська журналістика в іменах. *Матеріали до енциклопедичного словника*. 1999. Вип. 6. С. 61–64.
3. Давидюк Р. Розмежування Західної Волині та Східної Галичини як складова «волинського експерименту» Генрика Юзевського. *Сучасна українська держава: історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку*. Київ, 2006. С. 498–509.
4. Дмитрук В. Генерал-хорунжий армії УНР О. Алмазов і Волинь. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край* : матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20–23 січня 1998 року. Луцьк : Настир'я, 1998. С. 63–64.
5. Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т. 4. С. 1270.
6. Завдська І., Каденюк О. Політичні чинники у формуванні та діяльності сільськогосподарських товариств у Східній Галичині (20-ті – початок 30 рр. XX ст.) *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету / ЗНУ*. 2019. Вип. 1(52). С. 150–154. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/176>.
7. Зварник Г. Загадковий «вістківець» Роман Божеський. *Листи до Дмитра Донцова. Українські проблеми*. 1997. № 2. С. 145–146.

8. Інформація повітових старостів про діяльність організацій УНДО, програми УНДО. *Державний архів Волинської області (ДАВО)*. Ф. 46 Оп. 9. Спр. 237. 284 арк.
9. Каденюк О. С. Громадсько-просвітницькі організації Волині у 20-х – 30-х роках ХХ століття. *Вісник Східноукраїнського університету ім. Володимира Даля*. Сєверодонецьк, 2020. Вип. 3. С. 32–36.
10. Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер-Нью-Йорк, 1982. 264 с.
11. Качараба С. П. Еміграція з Західної України (1919–1939). Львів : Місіонер, 2003. 416 с.
12. Квартальні ситуаційні звіти. *ДАВО*. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 416. 380 арк.
13. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919-1929 рр.). *Україна – Польща: важкі питання* : матеріали II Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.» / Варшава, 12–24 травня 1997. Варшава, 1997. С. 11–28.
14. Кучерук О., Червак Б., Матеріали до історії ОУН. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 39 с.
15. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. 404 с.
16. Літопис нескореної України. Документи і матеріали, спогади. Кн. 2. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. Кн. 2. С. 420–443.
17. Миць М. Михайло Черкаський – політик, видавець і публіцист. *Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю* : тези доповідей та повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції, 11–13 жовтня 1991 р. Луцьк, 1991. С. 116–117.
18. Мороз В. Людина українського відродження. Кожному мила своя сторона. *Краєзнавчі нариси про видатних людей, минуле Житомирщини, обряди і звичаї населення краю*. Житомир : Журфонд, 1997. С. 30–33.
19. Рожко В. В таких живе її безсмертя. І потекла сторіками... Могили не можуть мовчати. Вінніпег. Канада : Спадщина, 1994. С. 202–205.
20. Рожко В. Духовні сіячі Поліського краю. І потекла сторіками... Могили не можуть мовчати. Вінніпег. Канада : Спадщина, 1994. С. 246–252.
21. Савчук О., Комар В. Волинські шляхи генералів УНР: Володимир Оскілко та Юрій Тютюнник. *Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура* : матеріали Регіональної наукової краєзнавчої конференції. Хмельницький-Шепетівка, 1995. С. 164–165.
22. Савчук О., Савчук І. Волинське студентство 1920–30-х років – нова генерація української національної інтелігенції I половини ХХ ст. *Волинь і волинське зарубіжжя* : тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції / Луцьк 16–18 червня 1994 р. Луцьк, 1994. С. 83–85.
23. Сидоренко Н. Левицький Модест Петрович. Українська журналістика в іменах. *Матеріали до енциклопедичного словника*. Вип. 6. Львів, 1999.
24. Соловей О. Г. Імміграційні процеси на Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 22 с.
25. Степанов Л., Степанова Л. Народний оборонець. *Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю* : тези доповідей та повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції 11–13 жовтня 1991 року. Луцьк, 1991. С. 133–134.
26. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни: Репринтне відтворення видання 1924 року. Київ : Україна, 1990. 103 с.
27. Цецик Я.П. Діяльність українських національних партій на Волині у міжвоєнний період : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2008. 20 с.
28. Чабан М. Редактор «Православної Волині». *Літопис Волині*. 1999. Вип. 4. С. 19–20, 70–80.
29. Червак Б. Нації військо незрима. *Матеріали до історії ОУН*. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. С. 3–16.
30. Чернихівський Г. Крем'яничина. Історичне та літературне краєзнавство. Кременець : Папірус, 1992. 128 с.
31. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець : Папірус, 1999. 320 с.
32. Філіпович М. Політичні умови діяльності громадських організацій на Волині 1918–1939 рр. *Літопис Волині*. 2018. Вип. 19. С. 78–82.

Kadenyuk O. S.

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Law, Professional and Social and Humanitarian Education

Higher educational institution "Podillia State University"

Kamianets-Podilskyi, Ukraine

E-mail: *akadenyuk@gmail.com*

ORCID: *0000-0002-2173-6055*

UKRAINIAN CIVIL AND POLITICAL ORGANIZATIONS IN VOLYN UNDER TOTALITARIAN REGIMES BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Abstract

The article examines the historical aspects of the development and formation of socio-political and public organizations in Volhynia, which after the end of World War I was under the rule of two totalitarian states – the Soviet Union and the Polish-Lithuanian Commonwealth. The policies of the governments of these states led to the unfolding of a national movement in Volhynia. The main political and intellectual Ukrainian forces were concentrated among immigrants in Volhynia and Galicia and in Western European countries. They were based on military personnel, soldiers, and officers of the Ukrainian Army who had been hardened in battles for the Ukrainian People's Republic. It was in the territories occupied by Poland that Ukrainian social, cultural, and

political centers began to form, which had ties to Soviet Ukraine and sought optimal ways to solve national problems. The 1920s and 1930s saw the intensive development of the ideology of Ukrainian nationalism. Alongside the old Dnieper intelligentsia, a new generation emerged among the immigrants – young people who were oriented towards the idea of Ukrainian independence. The role of Ukrainian immigration in the creation of Ukrainian social, cultural, and political centers that sought optimal ways to solve national problems is examined. It has been found that in the Volhynia region, which was part of Soviet Ukraine, the Ukrainian national movement was unable to manifest itself in its usual organizational forms and apply the same tactics as in the western Volhynia lands. However, it was primarily realized in national and cultural life in the 1920s and early 1930s. This was primarily the activity of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, which, through its mass publications and organization, influenced a significant part of the Ukrainian population from the standpoint of national and church sovereignty. These facts give reason to assert that the ideas of national independence were a pan-Ukrainian phenomenon. The example of the Volhynian lands shows that, despite all the differences in the social and political systems that prevailed in both the western and eastern territories of Volhynia, and despite the different circumstances created by the political regimes, the process of forming a national idea represented an organic unity across all Ukrainian lands.

Key words: Volhynia, national movement, public organizations, socio-political organizations, emigration, political regime.

References

1. Bulba-Borovets, T. (1993). *Armiia bez derzhavy. Army Without a State* [Army Without a State]. Lviv: Poklyk sumlinnia, 166 p. [in Ukrainian].
2. Halushko, M. (1999). *Hladkyi Hryts Ukrainska zhurnalistyka v imenakh* [Hladkyi Hryts Ukrainian Journalism in Names]. *Materialy do entsyklopedychnoho slovnyka*. Lviv, Vyp. 6, P. 61–64 [in Ukrainian].
3. Davydiuk, R. (2006). *Rozmezhuвання Zakhidnoi Volyni ta Skhidnoi Halychyny yak skladova “volynskoho eksperymentu” Henryka Yuzevskoho* [The Demarcation of Western Volhynia and Eastern Galicia as a Component of Henryk Juzewski's “Volhynia Experiment”]. *Suchasna ukrainska derzhava: istorichni imperatyvy stanovlennia, tendentsii ta problemy rozvytku*. Kyiv, P. 498–509 [in Ukrainian].
4. Dmytruk, V. (1998). *Heneral-khorunzhyi armii UNR O. Almazov i Volyn* [General-Horunzhy of the Army of the Ukrainian People's Republic O. Almazov and Volhynia]. *Mynule i suchasne Volyni: Oleksandr Tsynkalovskiy i krai*. *Materialy IX naukovoї istoriko-kraieznavchoї mizhnarodnoї konferentsii 20–23 sichnia 1998 roku*. Lutsk: Nastyria, P. 63–64 [in Ukrainian].
5. *Entsyklopediia ukrainoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies] (1994). Lviv, T. 4. P. 1270 [in Ukrainian].
6. Zavadskaya, I., & Kadenyuk, (2019). Political Factors in the Formation and Activity of Agricultural Societies in East Galicia (20s – early 30s XX century). *Zaporizhzhia Historical Review*, 1(52), 150–154. Retrieved from <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/176> [in Ukrainian].
7. Zvarnyk, H. (1997). *Zahadkovyi “vistikivets” Roman Bozheshkyi. Lysty do Dmytra Dontsova* [The mysterious “Vistikivets” Roman Bozheshk. Letters to Dmytro Dontsov]. *Ukrainski problem*, (2), P. 145–146 [in Ukrainian].
8. *Informatsiia povitovykh starostv pro diialnist orhanizatsii UNDO, prohramy UNDO // Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (DAVO)* [Information from district governors about the activities of UNDO organizations, UNDO programs // State Archives of Volyn Region (DAVO)] F. 46, Op. 9, Spr. 237. 284 ark. [in Ukrainian].
9. Kadeniuk, O. S. (2020). *Hromadsko-prosvitnyi orhanizatsii Volyni u 20-kh – 30-kh rokakh XX stolittia* [Public and educational organizations of Volyn in the 1920s–1930s]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho universytetu im. Volodymyra Dalia : Nauk. zhurn. Sievierodonetsk*, Vyp. 3, P. 32–36 [in Ukrainian].
10. Kaminskyi, A. (1982). *Krai, emihratsiia i mizhnarodni zakulisy* [Emigration, and International Backstage]. Manchester – Niu-York, 264 p. [in Ukrainian].
11. Kacharaba, S. P. (2003). *Emihratsiia z Zakhidnoi Ukrainy: (1919–1939)* [Emigration from Western Ukraine: (1919–1939)]. Lviv: Misioner, 416 p. [in Ukrainian].
12. *Kvartalni sytuatsiini zvyty // DAVO* [Quarterly situation reports // DAVO]. F. 1. Op. 2. Spr. 416. 380 ark. [in Ukrainian].
13. Kucherepa, M. (1997). *Natsionalna polityka Druhoi Rechi Pospolytoї shchodo ukrainsiv (1919–1929 rr.)* [National policy of the Second Polish Republic towards Ukrainians (1919–1929)]. *Ukraina-Polshcha: vazhki pytannia*. *Materialy II mizhnarodnoho seminaru istorykyv “Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918–1947 rr.”* Varshava, 12–24 travnia 1997. Varshava, P. 11–28 [in Ukrainian].
14. Kucheruk, O., Chervak, B. (1997). *Materialy do istorii OUN* [Materials on the History of the OUN]. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 39 p. [in Ukrainian].
15. Kramar, Yu. V. (2015). *Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relehiine zhyttia* [Western Volhynia 1921–1939: National, Cultural, and Religious Life]. Lutsk: Skhidnoievropeiskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 404 p. [in Ukrainian].
16. *Litopys neskorenoi Ukrainy. Dokumenty i materialy, spohady* [Chronicle of Unconquered Ukraine. Documents and materials, memoirs]. (1997). Kn. 2. Lviv: Halytska vydavnycha spilka. P. 420–143 [in Ukrainian].
17. Myts, M. (1991). *Mykhailo Cherkaskiy – polityk, vydavets i publitsyst* [Mykhailo Cherkasky – politician, publisher, and publicist]. *Mynule i suchasne Volyni. Istorični postati kraiu*. *Tezy dopovidei ta povidomlen V Volynskoi istoriko-kraieznavchoї konferentsii 11–13 zhovtnia 1991 r*. Lutsk, P. 116–117 [in Ukrainian].
18. Moroz, V. (1997). *Liudyna ukrainskoho vidrozhennia. Kozhnomu myla svoia storona* [A Man of Ukrainian Revival. Everyone Loves Their Own Side]. *Kraieznavchi narysy pro vydatnykh liudei, mynule Zhytomyrshchyny, obriady i zvychai naseleennia kraiu*. Zhytomyr: Zhurfond, P. 30–33 [in Ukrainian].
19. Rozhko, V. (1994). *V takykh zhyve yii bezsmertia. I potekla storikamy. Mohyly ne mozhut movchaty* [Her immortality lives on in such people. And it flowed through the pages. Graves cannot remain silent]. Vinnipeg. Kanada: Spadshchyna, P. 202–205 [in Ukrainian].
20. Rozhko, V. (1994). *Dukhovni siiachi Poliskoho kraiu. I potekla storikamy. Mohyly ne mozhut movchaty* Vinnipeg [Her immortality lives on in such people. And it flowed through the pages. Graves cannot remain silent]. Kanada: Spadshchyna, P. 246–252 [in Ukrainian].

21. Savchuk, O., Komar, V. (1995). Volynski shliakhy heneraliv UNR: Volodymyr Oskilko ta Yuri Tiutiunyk [The Volyn paths of the generals of the Ukrainian People's Republic: Volodymyr Oskilko and Yuri Tyutyunnik]. *Pivdenno-Skhidna Volyn: nauka, osvita, kultura*. Materialy rehionalnoi naukovo kraieznavchoi konferentsii – Khmelnytskyi-Shepetivka, P. 164–165 [in Ukrainian].
22. Savchuk, O., Savchuk, I. (1994). Volynske studentstvo 1920–30-kh rokiv – nova heneratsiia ukrainskoi natsionalnoi inteli-hentsii I polovyny XX st. [Volyn students of the 1920s and 1930s – a new generation of Ukrainian national intelligentsia of the first half of the 20th century]. *Volyn i volynske zarubizhzhia*. Tezy dopovidei ta povidomlen Mizhnarodnoi naukovo konferentsii Luts'k 16–18 chervnia 1994 r. Luts'k, P. 83–85 [in Ukrainian].
23. Sydorenko N. (1999). Levytskyi Modest Petrovych Ukrainska zhurnalistyka v imenakh [Levitsky, Modest Petrovich. Ukrainian journalism in names]. *Materialy do entsyklopedychnoho slovnyka*. Lviv, Vyp. 6 [in Ukrainian].
24. Solovei, O. H. (2004). Immihratsiini protsesy na Volyni u mizhvoiennyi period (1921–1939 rr.) Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kand. ist. nauk [Immigration processes in Volhynia in the interwar period (1921–1939). Abstract of dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 22 p. [in Ukrainian].
25. Stepanov, L., Stepanova, L. (1991). Narodnyi oboronets [People's Defender]. *Mynule i suchasne Volyni. Istorychni postati kraiu*. Tezy dopovidei ta povidomlen V Volynskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii 11–13 zhovtnia 1991 roku Luts'k, P. 133–134 [in Ukrainian].
26. Tiutiunyk, Yu. (1990). Z poliakamy proty Vkrainy: Reprintne vidtvorennia vydannia 1924 roku [With the Poles against Ukraine: Reprint of the 1924 edition]. Kyiv: Ukraina, 103 p. [in Ukrainian].
27. Tsetsyk, Ya. P. (2008). Diialnist ukrainskykh natsionalnykh partii na Volyni u mizhvoiennyi period: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 [Activities of Ukrainian national parties in Volhynia during the interwar period: abstract of dissertation. Candidate of Historical Sciences: 07.00.01]. Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. Chernivtsi, 20 p. [in Ukrainian].
28. Chaban, M. (1999). Redaktor "Pravoslavnoi Volyni" [Editor of "Orthodox Volhynia"]. *Litopys Volyni*, Vyp. 4, P. 19–20, P. 70–80 [in Ukrainian].
29. Chervak, B. (1997). Natsii viisko nezryme [The invisible army of the nation]. *Materialy do istorii OUN*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihiy, P. 3–16 [in Ukrainian].
30. Chernykhivskyi, H. (1992). Kremianechchyna. Istorychne ta literaturne kraieznavstvo [Kremenets Region. Historical and Literary Local History]. Kremenets: Papirus, 128 p. [in Ukrainian].
31. Chernykhivskyi, H. (1999). Kremianechchyna vid davnyny do suchasnosti [Kremenets Region from Antiquity to the Present Day]. Kremenets: Papirus 320 p. [in Ukrainian].
32. Filipovych, M. (2018). Politychni umovy diialnosti hromadskykh orhanizatsii na Volyni 1918–1939 rr. [Political Conditions for the Activities of Public Organizations in Volhynia, 1918–1939]. *Litopys Volyni*, Vyp. 19, P. 78–82 [in Ukrainian].

Отримано: 19.09.2025
Рекомендовано: 23.10.2025
Опубліковано: 28.11.2025